

АНОТАЦІЯ

Хачатурян К. Р. Художній час і простір у романістиці Панаса Мирного –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за напрямком підготовки 035 – Філологія (українська література). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2021.

Часопростір є домінантним структурантом поетики будь-якого твору. Він також є важливим компонентом сюжетно-композиційних, ідейно-тематичних, стилетворчих та інших структурних моделей у художніх текстах. У процесі аналізу літературного твору як художньої цілісності важливу роль відіграє його співвідношення з дійсністю, з реальним світом загалом або з окремими його фрагментами чи аспектами. До найбільш фундаментальних об'єктивних характеристик реальної дійсності, які відображаються в реалістичній художній літературі, зараховуємо час і простір. Залежно від жанру твору, літературного стилю чи напряму, до якого твір належить, це співвідношення може бути реалізовано на різних рівнях художньої форми, що й зумовлює різноманітні способи дослідження.

Тож студіювання часо-просторових зв'язків, тобто хронотопу, завдяки якому автор має можливість репрезентувати власну картину світу читачеві, у романах Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та «Повія» є актуальним для українського літературознавства.

У роботі здійснено аналіз особливостей художнього простору й часу в романістиці Панаса Мирного, виявлено й схарактеризовано основні тенденції еволюції цих вимірів художнього тексту. Зокрема в дослідженні проведено системний аналіз часо-просторового континууму романів «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та «Повія» з увагою до традиційних, стійких для художнього універсуму романістики Панаса Мирного хронотопів у площині оновлення технологій реінтерпретації й прочитання художніх текстів.

Творчість Панаса Мирного належить до найвизначніших явищ української літератури другої половини XIX – початку XX століття. Жанри прози митця різноманітні й надзвичайно багатогранні – нариси, оповідання, повісті, літературно-критична публіцистика, але насамперед він є віртуозним автором великих прозових жанрів, одним з творців українського класичного роману.

Поетика простору й часу – найважливіший засіб упорядкування смислових центрів романів Панаса Мирного на всіх рівнях їхньої художньої системи.

Спираючись на висновки науковців з досліджуваного нами питання, наголошуємо, що в третьому тисячолітті попри важливість проблем структурних і змістових перспектив, певною мірою спроектованих ще в романістиці Панаса Мирного, інтерес сучасних науковців до творчості письменника порівняно з XX ст. почав згасати. Окрім дисертацій кількох науковців та монографії Л. Ушкалова «Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний» (2012 р.) не існує сучасних досліджень з життя і творчості письменника. Тож наша дисертація має завдання долучитися до заповнення створеної так званої літературознавчої лакуни в питанні вивчення й популяризації творчості Панаса Мирного.

Перший розділ дисертації «Теоретико-методологічні основи дослідження» присвячено розгляду теоретичних положень, що стали підґрунтям для проведення дослідження. Ця частина роботи складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Романістика Панаса Мирного в літературознавчій рецепції» за допомогою біографічного методу окреслено основні етапи творчості письменника, визначено їх місце і роль в літературному процесі, здійснено аналіз монографій, статей і дисертацій, присвячених творчому доробку Панаса Мирного. З-поміж іншого було розглянуто погляди літературознавців щодо окремих аспектів художньої спадщини Панаса Мирного, зокрема й щодо специфіки його творчої манери й авторського

стилю, поцінування його таланту як романіста та місця й ролі письменника в розвитку національної літератури.

У підрозділі 1.2 «Художній час і художній простір як літературознавчі категорії» на основі методу термінологічного аналізу висвітлено проблему вивчення категорій простору й часу в історії розвитку наукової, зокрема літературознавчої, думки. Аналіз студій різних дослідників дає підстави зробити висновок, що на сьогодні в літературознавстві вивчення художнього простору й часу з огляду на їх універсальну функцію стало одним із фундаментальних завдань. З огляду на це посилюється важливість дослідження доробку Панаса Мирного крізь призму визначення типів художнього простору й часу, репрезентованих автором у романістиці.

У другому розділі «Художній час і простір у романі Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”», що містить три підрозділи й десять параграфів, відповідно до засад структурного аналізу було визначено, що просторові та часові модули, використані автором для моделювання образу головного героя, зокрема його психологічної й моральної мотивації дій і вчинків, є ключовими в тексті. Значну увагу в розділі відведено темам самоідентифікації головного героя роману Чіпки Варениченка, пошуку ним свого істинного «я» і причин морального падіння мов просторі історичного часу – часового проміжку, що охоплює три покоління, які зазнали впливу шовіністичної політики Росії щодо України, унаслідок чого ключовою проблемою буття українського народу загалом і головного героя роману Чіпки як представника третього покоління зокрема автор називає проблему вибору між свободою й кріпацтвом.

Категорії ретроспекції та проспекції представлені у формі опозиційної моделі, основною ознакою якої є порушення природної послідовності подій. Напрямок темпоральних зсувів у романістиці Панаса Мирного проявляється по-різному: шляхом поєднання об’єктивно-авторської та суб’єктивно-читацької ретроспекції автор, призупиняючи лінійне часове розгортання тексту і зміщуючи часові площини оповіді, увиразнює перед читачем ідею зв’язку

часів, а за допомогою сполучення об'єктивно-авторської та суб'єктивно-читацької перспекції окреслює перспективи трагічного й невідворотного майбутнього. Ретроспективні й перспективні конструкції забезпечують таким чином співіснування послідовності, розірваності з одночасною зв'язністю тексту роману в часовому аспекті, що дає можливість авторові створити своєму героєві мовби позачасове існування в художньому просторі роману.

Письменник переконує, що певним чином людина здатна піднятися над звичайним життям і випробувати, хоча б на короткий час, позачасову форму буття. Український простір стає символом втраченого минулого. Це не просто місце на мапі, це – місце, що відроджене пам'яттю. Час і простір у романі – чинники, що формують життєві цілі героїв, які визначають їхні характери, душевні цінності та нахили, світогляд. Просторово-часовий континуум у романістиці Панаса Мирного відіграє важливу роль як форма вираження морального начала людської особистості. У зв'язку із цим розглядати художнє значення просторово-часових образів у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і проблему взаємодії прекрасного й морального в естетиці Панаса Мирного можна тільки в їх взаємозалежності.

У третьому розділі «Хронотопні особливості роману Панаса Мирного “Повія”», структурованого за трьома підрозділами й шістнадцятьма параграфами, на ґрунті використання культурно-історичного та структурного методів аналізу було визначено, що категорія часу в художній тканині досліджуваного роману Панаса Мирного виконує одну з визначальних координувальних функцій. Час виступає тією частиною хронотопу, за допомогою якої вимірюється людська екзистенція. Художній час роману побудований за біографічним принципом. Це посутньо впливає на розгортання сюжетної дії та розкриття проблеми становлення характеру й світогляду героїні. Так, центральний час оповіді в романі виструнчується послідовністю дій і вчинків головної героїні Христі Притиківни, натомість просторові межі роману охоплюють конкретно відчутний реальний простір,

який є визначальним у структурній і жанровій специфіці соціально-психологічного роману.

Художній час головної героїні роману «Повія» бере початок з її юності, перетікає в простір побутового оточення вже дорослої дівчини, поступово розкриваючи характер Христі, що формується під впливом мінливої дійсності. Життя Христі безпосередньо пов'язане з її рухом в амбівалентних просторах села й міста. Усе, що зображено в романі «Повія», має тісний зв'язок з особистою долею героїні й набуває значимості тільки у зв'язку з нею. Час не передбачає паралельного протікання в різних сюжетних лініях.

Зображення світу через форму хронотопу в романі «Повія» Панаса Мирного різнопланове, багате на оригінальні стильові й естетичні рішення. Забезпечуючи гостросюжетність твору з харизматичною особистістю в центрі оповіді, автор здійснив глибинний аналіз часу, деталізував пласти минулого.

Хронотоп роману «Повія» – це складна, багаторівнева система, компонентами якої стають різні просторово-часові структури, що мають різні масштаби та різні ступені впливу на героїв роману. Проте ознаки системності всім цим хронотопам надає, перш за все, їх підпорядкування ідейно-тематичній єдності. Головна тема, що організовує художній час і простір роману, – це тема глибокого відчуження заможних людей пореформеного суспільства від людей нижчих класів, унаслідок чого останні замикаються у своєму внутрішньому світі.

Роман Панаса Мирного «Повія» представляє собою підсумок творчих пошуків художника в зображенні народного характеру. Письменник свідомо обирає переломні моменти в житті українського селянства, коли, на його думку, найбільш повно проявляються базові, нерідко суперечливі риси національного характеру. За таких умов головним для автора стає пошук і зображення правди часу, народної точки зору на події та героїв. Ці ідеї обумовлюють своєрідність і цілісність художнього світу роману Панаса Мирного, який вибудовується навколо української селянки з її буденними турботами й прагненнями до гармонії з навколишнім світом.

Отже, у структурі часо-просторового континууму в романістиці Панаса Мирного чітко проявилася оригінальність автора у способах і формах побудови хронотопних моделей, функція яких полягає в продукуванні нової інформації про авторську художню концепцію, зокрема й тієї інформації, яку неможливо отримати іншим шляхом. Новаторство письменника виявилось насамперед у розширенні часопросторових координат роману як жанру. Інформаційна насиченість, тематична розгалуженість, панорамність, проєкція на сучасність – основні стильові ознаки аналізованих романів письменника. Відсутність повної подієвої послідовності в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» чи хронологічно послідовне зображення подій у романі «Повія» з одночасним ретельним поданням відомостей про географічні топоси становлять типовий для Панаса Мирного спосіб компонування картини художнього світу. В аналізованих романах особливу увагу привертає характеротворча функція хронотопу, який служить засобом розкриття внутрішнього світу героїв на тлі правдивого змалювання навколишнього світу. Саме завдяки цьому створені автором образи стають чіткішими, колоритнішими, історично зумовленими та рельєфно вираженими в художній площині.

Виявлені особливості часо-просторової організації двох романів Панаса Мирного надають підстави стверджувати, що в них авторові вдалося вийти за межі герметичності простору й часу. Запропонована письменником нова художня структура, у якій тісно переплітаються три площини часу – минуле, теперішнє й майбутнє, а також реальний та ірреальний простір, допомогла митцю створити хронотоп абсурдного й несправедливого світу на межі есхатології. У романній концепції письменника зароджується зовсім новий в українській літературі тип художнього хронотопу, межі якого достатньо розгорнуті, щоб проєктувати всю структуру й порядок романної площини.

Ключові слова: романістика, проза, українська література, мотив боротьби, часопростір, час, простір, хронотоп, реалізм, Панас Мирний.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження:

Хачатурян К. Р. Художній час і простір у романістиці Панаса Мирного. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство*. 2017. Вип. 1 (85). С. 156–165.

Хачатурян К. Р. Репрезентація категорій часу і простору в структурі художнього тексту: на матеріалі роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Том 31 (70). № 4. Частина 3. С. 171–177.

Хачатурян К. Р. Специфіка просторово-часової організації роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. 2020. Вип. 34. С. 146–152.

Хачатурян К. Р. Особливості часо-просторової організації роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2020. № 3 (27). С. 74–78.

Хачатурян К. Р. Хронотопічні особливості роману Панаса Мирного «Повія». *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. № VIII (71). С. 23–27.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Хачатурян К. Р. Художній час і простір у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Наука та освіта у дослідженнях молодих вчених: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 квітня 2019 р. Харків. ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2019. С. 103.
2. Хачатурян К. Р. Художній час і простір у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *The world of science and innovation: material Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference*. P. 856–861.

3. Хачатурян К. Р. Типологія художнього часу і простору в романі Панаса Мирного «Повія». *New challenges and threats in science: material Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference*. P. 181–187.
4. Хачатурян К.Р. Часо-просторові особливості романістики Панаса Мирного. *Philological sciences intercultural communication and translation studies: an experience and challenges*. 2021. P. 166–169.

SUMMARY

Khachaturian K.R. Artistic time and space in the novelism of Panas Myrny.

– Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of training 035 – Philology (Ukrainian literature). G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkov, 2021.

Time-space is the dominant structurant of the poetics of any work. It is also an important component of story-compositional, ideological-thematic, styletaking and other models of artistic texts. In the process of analyzing a literary work as an artistic, its relationship with reality, real world as a whole or with its individual fragments or aspects plays an important role. Time and space are included as the most fundamental objective characteristics of the reality, which are reflected in realistic fiction. Depending on the genre of the work, literary style, direction, this relationship can be realized at various levels of the art form, which provokes various ways of research.

Therefore, the studio of temporal-spatial connections, that is, a chronotope, thanks to which the author allows to convey his own picture of the world to the reader, in the novels of Panas Myrny «Do oxen roar like a full nursery?» and «The whore» is important for Ukrainian literary criticism.

The peculiarities of artistic space and time in the novelism of Panas Mirny are analyzed in the work, the main trends in the evolution are identified and comprehended. We carry out a systematic analysis of the space-time continuum of

the novels of Panas Mirny «Do oxen revel like a full nursery?» and «The whore». Chronotopes which are traditional, stable for the artistic universum of novelism Panas Mirny, taking into account the latest technologies for reinterpretation and reading of artistic texts are analyzed.

The work of Panas Mirny refers to the most significant phenomena of Ukrainian literature of the late XIX – early XX centuries. Diverse and extremely wide, from the artistic range, the prose genres of Panas Mirny (essays, short stories, novels, literary and critical journalism), but first of all he is a great novelist, one of the creators of the Ukrainian classical novel.

The poetics of space and time is the most important means of streamlining the semantic centers of the novels of Panas Mirny at all levels of his artistic system.

Having studied the above facts and studies of scientists on this issue, it is worth noting that in the third millennium, despite the importance of the problems of structural and meaningful plans raised in the novelism of Panas Mirny, the interest of modern scientists in the work of the writer has faded. In addition to L. Ushkalov's monograph «Realism is eschatology: Panas Mirny» there are no modern studies on such topics.

The first section of the dissertation is devoted to the consideration of theoretical provisions that served as the basis for the dissertation study. This part of the work consists of two units.

In subsection 1.1. «Romanics of Panas Mirny in literary reception» using the biographical method of research outlined the main stages of the writer's work, determined their place and role in literary criticism, analyzed monographs, critical articles and dissertations on the creative background of Panas Mirny. Literary scholars have studied certain aspects of the artistic heritage of Panas Mirny, outlined the specifics of his creative manner, the attitude as a novelist, the definition of the features of the author's style and his place in the development of national literature.

In subsection 1.2. «Artistic time and artistic space as literary categories» through the method of terminological analysis the problem of studying categories of space and time during the history of the development of scientific thought is

highlighted. Understanding the significance of the presented categories in general and their role in the construction of an artistic work is impossible without their detailed review from the point of view of philosophy and literary criticism. A review of studies suggests that today in literary criticism the study of artistic space and time has become one of the fundamental tasks, which is due to their universal nature. In this regard, the importance and understanding of the work of Panas Mirny in the plane of determining the types of artistic space and time is increased.

By structural analysis in the second section, «Artistic time and space in the Novel of Panas Mirny “Do oxen roar like a full nursery?”» it was determined that the spatial and temporal modes used by the author to model the image of the protagonist, in particular, his psychological and moral motivation of actions and actions, became key in the text. The work repeatedly mentions the themes of self-identification of the protagonist of the novel Chipka Varenychenko, the search for his true self and the reasons for his moral fall in the space of historical time, which stings for three generations. Therefore, it is no coincidence that a key problem arises – the problem of choice.

The categories of retrospection and inspection are presented in the form of opposition, the general sign of which is the violation of the natural sequence of events. The direction of the temporal landslide is manifested in different ways: retrospection means a jump towards earlier events, and prospecting – towards later ones. The hero seems to exist outside time. The writer understands that on the one hand, a person is able to rise above normal life and experience, at least for a short time, a timeless form of being. Ukrainian space becomes a symbol of the lost past. This is not just a place on a geographical map, this place is a degenerate memory. Time and space in the novel is a factor that forms the life goals of heroes, determining their characters, mental inclinations, worldview. The space-time continuum in the novelism of Panas Mirny plays an important role as a form of expressing the moral beginning of the human being. In this regard, it is possible to consider the artistic significance of space-time images in Panas Mirny's novel «Do

oxen reveal as full nurseries?» on the one hand, and the problem of the interaction of the beautiful and moral in the aesthetics – on the other, only in their interdependence.

Using cultural, historical and structural methods, in the third section «Chronotopic features of Panas Mirny's novel "The whore"» it was determined that the category of time in the novel «The whore» occupies one of the defining coordinating roles. Time acts as the chronotope with which human existence is measured. Romance is built on the biographical principle. Such time boundaries sequence significantly affects the deployment of the plot action and the formation of the character of the heroine. So, the central time of the story in the novel unfolds in the sequence of actions of the main character Chrystia Prytykivna. The spatial boundaries of the novel cover a specifically tangible real space inherent in the structural and genre specifics of the socio-psychological novel.

The artistic time of the heroine of the novel «The whore» originates from her childhood, goes into her everyday environment, gradually revealing the character of Chrystia, which is formed under the influence of changing reality. The Chrystia's life is connected with the image of open space, movement inside it. Everything depicted in the novel «The whore» has a close connection with the personal fate of the heroine and has significance only in connection with herself. Time does not provide the parallel flow in various storylines.

The depiction of the world through the form of a chronotope in the novel «The whore» by Panas Mirny is diverse, rich in original style solutions and aesthetic fillings. Providing the sharpness of the work with a charismatic personality at the center of events, the author made a deep analysis of time, detailed the layers of the past.

The chronotope of the novel «The Whore» is a complex, multi-level system, the components of which become various space-time structures that have different scales and different degrees of influence on the characters of the novel. But the signs of systematics to all these chronotopes provide, first of all, their subordination to ideological-thematic unity. The main theme that organizes the artistic time and space

of the novel is the topic of the deep alienation of people of reform society from people of the lower classes, as a result the latter are closed in their inner world.

The novel «The whore» by Panas Mirny is the result of the artist's creative searches in the image of a folk character. The writer deliberately chooses turning points in the life of the Ukrainian peasantry, when, in his opinion, indigenous, often contradictory features of a national nature are most fully manifested. With all this, the main thing for the author is the search and depiction of the truth of time, the popular point of view on events and heroes. These ideas determine the originality and integrity of the artistic world of the novel by Panas Mirny, which is built around a Ukrainian peasant with his ordinary concerns and aspirations for harmony with the surrounding world.

The structure of the temporal-spatial continuum in the novelism of Panas Mirny is informative, embedded in the forms of chronotope, manifests itself primarily as the ability of time and space to give new information, more deeply reveals the author's artistic concept, which cannot be obtained in another way. The innovation of the writer turned out, first of all, to expand the frequent coordinates of his novels. Information saturation, thematic branching, panoramic, projection on modernity are the main style signs of the writer's novels. A clear division into sections, an event sequence that does not exclude the transfer of action to other artistic planes, the observance of geographical topos represent a typical way for the writer to assemble the artistic world. In the analyzed novels, the characteristic-creative function of the chronotope especially attracts attention, with the help of which the inner world of the heroes is revealed, correlated with the real visible world, due to which their images become clearer, historically conditioned and expressed in artistic terms.

Thus, it can be stated that Panas Mirny discovered a chronotope of the big world for Ukrainian literature, overcame space-time isolation. In the concept of Panas Mirny, a completely new type of artistic chronotope is born in Ukrainian literature, the boundaries of which are quite detailed, which designs the entire structure and order of the novel component.

Key words: novelism, time-space, chronotope, realism, Panas Mirny.

